

УДК 929:82-94]:37.01

DOI <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2021.24.15>

ГАВРИЇЛ КОСТЕЛЬНИК ЯК ПЕДАГОГ: РЕКОНСТРУКЦІЯ НА ОСНОВІ МЕМУАРНИХ ДЖЕРЕЛ

Івасіків Володимир,*аспірант кафедри джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін
Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова*

Тематика статті досліджує питання педагогічної майстерності о. Гавриїла Костельника. У науковій розвідці акцентується на еволюції наукових та педагогічних поглядів греко-католицького священника, доктора філософії, літературознавця, лінгвіста, богослова та педагога о. Гавриїла Костельника (1886–1948). Спираючись на широке коло мемуарних джерел (спогади учнів та сім'ї, епістолярика вченого) та джерел особового походження, автор реконструював як педагогічну методологію вченого-філософа, так і ціле коло його особистісних психологічних та світоглядних вподобань: темперамент, якості характеру, вдачу, спектр наукових вподобань тощо. Крім того, на основі джерел проаналізовано гімназійне життя Львова 30–40-х рр. ХХ ст., а також взаємозв'язки та особистісне ставлення учнів до педагогів, зокрема і до о. Гавриїла Костельника.

У науковій розвідці автор використовує методологічний інструментарій спеціальних історичних дисциплін: історіографії (методи раціональної реконструкції), історичного джерелознавства (використання в комплексі зовнішньої і внутрішньої критики джерел), історичної біографістики та просопографічного методу дослідження.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що постає о. Гавриїла Костельника є доволі суперечливою, адже він був одним з організаторів так званого псевдособору у Львові 1946 р., через що не отримав об'єктивної та всебічної оцінки в радянській історіографії, а на сучасному етапі вивчення долі цієї непересічної особистості відсутнє історичне монографічне дослідження, присвячене вченому-філософу. Крім того, у 2021 р. виповнюється 75 років «собору» у Львові, що робить вивчення персони о. Гавриїла ще більш актуальним, адже його персона часто зазнає маніпуляцій як у конфесійно-релігійній площині, так і в ідеологічному контексті.

Ключові слова: о. Гавриїл Костельник, Львів, педагогіка, історія, психологічний портрет, мемуаристика.

Ivasikiv Volodymyr. Havryil Kostelnyk as a pedagogue: reconstruction on the basis of memoir sources

Subject of the article. The author researches the question of pedagogical skills of Fr. Havryil Kostelnyk. The above-mentioned research focuses on the evolution of scientific and pedagogical views of the Greek Catholic priest, doctor of philosophy, literary critic, linguist, theologian and pedagogue Fr. Havryil Kostelnyk (1886–1948). Basing on a wide range of memoir sources (memories of students and family, scholar's epistolary) and sources of personal origin, the pedagogical methodology of the philosopher was reconstructed, as well as his personal psychological and worldview preferences: temperament, traits, habits, scientific interests, etc. In addition, basing on the sources, we analyzed the school life of Lviv in the 30s and 40s of the XX century and the relationships and personal attitude of students towards teachers, in particular towards Fr. Havryil Kostelnyk.

In this research the author uses the methodological tools of special historical disciplines: historiography (methods of rational reconstruction), historical source studies (which we used in a complex of external and internal criticism of sources), historical biography and prosopographic method of research.

The scientific novelty of the research is that the figure of Fr. Havryil Kostelnyk is quite controversial, as he was one of the organizers of the Lviv Pseudo-Council in 1946, and that is why he did not receive an objective and comprehensive assessment in Soviet historiography. At the present stage of studying the fate of this extraordinary personality there is no historical monographic research about the philosopher. Furthermore, as the 75th anniversary of the Lviv Pseudo-Council is in 2021, the study of the personality of Fr. Havryil is even more relevant, as his figure is often manipulated in the confessional and religious area, as well as in the ideological context.

Key words: Fr. Havryil Kostelnyk, Lviv, pedagogy, history, psychological portrait, source studies.

Постановка проблеми. ХХ ст. є чи не найважчим та найдраматичнішим періодом української історії. Саме в цьому столітті виникає безліч «білих плям», створених радянською ідеологією та цензурою, які треба об'єктивно досліджувати сьогодні. Саме до такої проблематики можна зарахувати питання ліквідації Української греко-католицької церкви органами радянських спецслужб у 1946 р., в якій персона о. Г. Костельника виступає роковою. На фоні таких історіографічних заангажованостей виглядають максимально потрібними новітні дослідження, присвячені особі цього неординарного священника, які б дали змогу об'єктивно оцінити його місце в українській історії.

Не менш важливим, на нашу думку, є і те, що дослідження виходить за межі виключно історії, адже зачіпає проблематику історії педагогіки, локальної та побутової історії, мемуаристики, біографістики

й просопографії. Такий міждисциплінарний науковий підхід дає змогу шукачу значно розширити методологічний арсенал дослідження та всебічно проаналізувати історичну персону.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто зазначити, що окрему наукову студію, присвячену Костельнику як педагогу (також зумовило актуальність), ми віднайти не змогли, проте в історіографії є кілька суміжних із темою нашого дослідження розвідок. Зокрема, наукові статті о. О. Гірника зачіпають проблематику вивчення філософської, наукової та теологічної спадщини вченого. М. Чікарькова у своїй статті «Особистість і духовна позиція о. Г. Костельника в історико-культурологічному ракурсі» [21] аналізує психологію священника, його світогляд та менталітет. Важливими виступають також і праці філософського спрямування, які присвячені персоні вченого, адже допомагають нам реконструювати науковий світогляд філософа. До такого типу досліджень можемо зарахувати наукові студії І. Мірчук [13] та Н. Мадей [12]. Не можемо оминати увагою і дослідження історичного вектора. Напевно, одними з найцінніших наукових робіт виступають напрацювання видатного українського історика Я. Дашкевича [3], адже, окрім наукової аналітики персони о. Гавриїла, львівський археограф залишив нам цінні джерела особистісного походження (власні спогади). Все ж таки Я. Дашкевич був учнем Г. Костельника у Львівській гімназії, тому міг оцінити особу філософа з критичного погляду як професійний історик. Крім того, вагомими фоновими історіографічними розвідками для нашого дослідження виступають також праці О. Лисенка [1], який досліджував релігійно-конфесійну та педагогічну ситуацію, що склалась на теренах Західної України після радянської окупації 1939 р. Ключовими, з позиції мемуаристики, можемо назвати дослідження О. Петрука [15] та Я. Петрук [16], адже науковці зібрали важливий джерелознавчий матеріал, зокрема спогади сина Костельника – Іриня, його учнів та сучасників.

Серед зарубіжної історіографії, яка стосується проблем вищепрезентованої проблематики, можемо виділити наукові напрацювання дослідників із Нові-Саду (Сербія), які окреслюють вивчення наукової та творчої спадщини о. Гавриїла, – Ю. Тамаша [20] та Я. Рамача [18].

Метою статті є комплексний, об'єктивний аналіз та дослідження наукового світогляду о. Гавриїла Костельника, його педагогічних прийомів та методології навчання, реконструкція психологічного портрету вченого, а також дослідження гімназійного життя Львова 30–40-х рр. ХХ ст.

Виклад основного матеріалу дослідження. Отримавши освіту в Хорватії та Львові, а свої докторські студії захистивши в Швейцарії, протягом життя о. Г. Костельник перебував під впливом кількох європейських науково-педагогічних шкіл: у Загребі (1906–1907) це була філософія авторитетного хорватського науковця, філософа, письменника та педагога Франьо Марковича (1845–1914) і школа Гербарта, а у Львові Костельник прослухав лекції засновника Львівсько-Варшавської школи Казимира Твардовського (1866–1938), вплив філософії якого також відстежила О. Гончаренко [2, с. 169].

Перебуваючи на навчанні в таких авторитетних та прогресивних вчених та педагогів, вже в докторантурі Фрібурзького Університету він остаточно усвідомлює, що хоче стати не тільки греко-католицьким священником та вченим-філософом, а й навчати та викладати в університеті. Власне, такими своїми сокровенними сподіваннями він ділиться в листуванні з митрополитом Андреем Шептицьким у вересні 1910 р.: «Найдальший мій плян єсть обняти колись катедру сьвітської філзофії на рускім університеті. Такі впливові місця і так небезпечні повинні ми священники в своїх руках тримати. В прочім: міг би я викладати і для теологів дещо з теїзму і атеїзму та етики» [18, с. 175].

І справедливо буде сказати, що всіх бажаних цілей амбітний бачванський русин таки досяг, адже за своє життя зумів обійняти посаду декана у Львівській богословській академії, крім того, був професором й у Львівській Духовній семінарії, а згодом, після конфлікту з Ватиканом та через доволі напружені відносини з Й. Сліпим був відсторонений від викладання в університеті. З 1930-х рр. о. Г. Костельник обіймає посаду гімназійного катехита [9, с. 1]. Тобто можемо говорити, що протягом своєї наукової та педагогічної діяльності філософ навчав як гімназистів, так і студентів одного з найкращих вишів Західної України, мав досвід роботи з різними віковими групами, а також викладав різноманітні дисципліни гуманітарного циклу.

Крім того, син о. Гавриїла, Іриней, згадує, що батько був максимально працездатним та весь свій вільний час приділяв науковим дослідженням: «Батько дбав про нас, от тільки вічно працював, навіть ночьми. Як приходив з праці з гімназії чи Академії, то вічно писав. Все писав і писав, і писав <...> Я питав на різні теми. Наприклад, як був малий, мав десь 12 років, то питав, що таке Айнштайнова теорія. Тоді тато казав: «Ти ще замолодий, ще не можеш знати, я тобі колись скажу». Вже як мав 17 років, він мені те вияснював» [9, с. 2].

З цих уривків ми розуміємо, що науковий світогляд о. Г. Костельника не був обмежений лише гуманітарними та теологічними дисциплінами, адже вчений мав ґрунтовні знання і в галузі тогочасної теоретичної фізики, природничих наук. Це доводить і те, що у філософа були праці в цих галузях науки

«Теорія Айнштайна. Її виложення й оцінення» (1923) [6], «Гене́за жіночого й мужеського полу» (1932) [7], «Зародкова душа. Гене́за людської дути та її природа на підставі біологічних фактів» (1931) [8] та багато інших наукових розвідок.

Також мусимо і сказати про те, що улюбленим предметом викладання для вченого була логіка. Це можна підтвердити тим, що, окрім того, що в нього була фундаментальна праця з цієї філософської дисципліни («Логіка» Рукопис 1945 р.) [4], про це також у мемуарах згадує і митрополит Й. Сліпий: «При тому о. Галушинський негодував на зборах і поза зборами на деяких священників-професорів, а передусім на о. Костельника, під впливом чого я зробив йому деякі завваги щодо викладу, бо він майже цілий час викладав логіку, яку розробив на основі Вунта, а іншим ділянкам (онтології, критиці, психології) не присвячував належної уваги» [19, с. 131].

Бачимо, що науковий світогляд о. Г. Костельника був максимально різнобічним. Він мав енциклопедичні знання з різних галузей науки: природничих, теологічних, філософських і навіть історичних. Проте пропонуємо дещо відійти від питання світоглядних та наукових конструкцій священника і, залучаючи джерела мемуарного походження, реконструювати Костельника як педагога, а також сконструювати його психологічний портрет. Вчений навчав не одне покоління галицької інтелігенції, зокрема, його учнями були Р. Шухевич, Я. Дашкевич, син історика І. Крип'якевича Роман тощо. Тому його педагогічні прийоми та методи мають актуальність і нині. Як згадує Р. Крип'якевич, він із нетерпінням чекав на лекції катехита. Адже він вже мав деякі враження від вченого, коли відвідував Службу в Соборі св. Юра, де той справив на нього велике враження своїм ораторським мистецтвом, науковістю проповіді й оригінальними питаннями, які він задавав пастві. Роман Іванович описує педагогічну майстерність о. Гавриїла. Костельник постійно використовував словесні педагогічні методи, через бесіду та розповідь умів за допомогою максимально простих прикладів нестандартно пояснити складні наукові терміни та концепції, а також формував в учнів розуміння того, що наука та віра не суперечать одна одній, чим гармонійно розвивав особистість студентів: «Отець Костельник залишився в моїй пам'яті найяскравішою постаттю не лише з-поміж катехитів, але взагалі на фоні всіх педагогів, яких зустрічав протягом шкільних та гімназійних років (1931–1943) <...> Отець Костельник зумів засяяти в наших умах глибокі засади віри, яка не входила в конфлікт із ніякими науками; навпаки, вона базувалася на наукових фундаментах. Він начебто передбачав у скорому часі натиск атеїстичної ідеології комуністичної влади й готував нас до зустрічі з ним. Костельник добре знав сучасну фізику і під час розповідей на біблійні і релігійні теми любляв торкатися проблем зовсім молодій тоді ядерної фізики і космогонії. Він ілюстрував оповіді про сотворення світу інформацією про «первинний вибух», розбігання галактик і «червоне зміщення», про що ніколи не говорив нам пан професор від фізики, а коли мова пішла про кінець світу, він розповідав щось про вичерпання енергії зір і про рівновагу між воднем і гелієм у міжгалактичному газі. Я дотепер ума не доберу, звідки у нього були ці знання у 1941 році. Наша віра в Бога перекристалізувалася під його впливом із напівдитячої, наївно-безкритичної любові не в підлітковий скепсис, а відразу у зрілу ідеологію дорослої людини» [11, с. 295–298].

Ще одна студентка о. Гавриїла, Лідія Коць-Григорчук, у своїх спогадах залишає опис педагогічної методології свого вчителя. Вона акцентує на тому, що Костельник завжди мав індивідуальний підхід до кожного учня, ніколи сліпо не намагався переконувати гімназистів у правильності своїх наукових поглядів, а навпаки, в дискусії аргументовано доводив своє, таким чином формуючи у свідомості студентів принципи науковості та толерантності. Щодо самої методології Л. Коць-Григорчук згадує, що катехит любив влаштовувати їм своєрідний «мозковий штурм» даючи аудиторії тезу, а вони мали протиставити їй свою антитезу, що значно поживляло наукову дискусію: «Г. Костельник вчив нас у гімназії. Він був дуже високий. Якийсь такий великий. У класі любив сидіти на першій лавці, а я сиділа на другій, – отже то була просто гора! Від цього розмова ставала досить безпосередня. Катехит був близький до учнів, рахувався з кожним як з індивідуальністю. Коли він говорив щось, то любив питати, як ми реагуємо. Часом: «Ну і що?», – так жартома. І тоді звертався до когось із нас. Цікавий був, гарні мав лекції. <...> Отож він викликав такого нестандартно мислячого учня і давав йому тезу. І в нас починався прилюдний диспут. Один давав антитезу, інший аргументував, – було дуже цікаво. Як блискучий педагог, він добре знав ментальність кожного зі своїх учнів, і під час таких диспутів умів спрямувати напрям розмови в потрібне русло. О. Г. Костельника ми всі дуже поважали. Він нам відкривав світ сміливих, але відповідальних думок, навіть на релігійні теми. <...> Був блискучим психологом. Мабуть, тому і погодився бути, як відомо, сповідником хворих у психіатричній лікарні. Добре усвідомлюючи, що такі сповіді можуть бути ефективним способом лікування психічних хвороб. Адже глибока бесіда, розпитування про обставини, коли відбувся розлад психіки, може посприяти видужанню хворого» [10, с. 301–302].

Своєю чергою учень о. Г. Костельника С. Ярема залишає у спогадах про свого вчителя опис не тільки його педагогічних підходів та коло наукових вподобань, а й рис його характеру і темпераменту: «Історію церкви викладав нетенденційно, вказуючи на ясні й темні її сторінки. Особливо заімпонувало об'єктивне та зважене зображення розколу церкви на східну православну й західну католицьку в 1056 р. Крім тем за програмою, його виклади порушували багато інших питань. Одного разу, не знаю з якої нагоди (а так бувало часто), розмова зайшла про слов'янське письмо, а саме: що – глаголицю чи кирилицю винайшов св. Кирило. І тут катехит, забувши про все інше, виголосив захоплюючу, як детективне оповідання, але й науково аргументовану лекцію в користь глаголиці, яку перервав тільки дзвінок на перерву. Відтоді я цікавлюся тим, досі остаточно невирішеним питанням, так далеким від мого фаху, і слідкую за літературою про нього. <...> Слабкою стороною о. Г. Костельника були духи та всілякі надприродні явища, що ми, коли тільки могли, використовували. Відразу на початку години роздавалися голоси: «Прошу отця-професора, прошу оповісти нам про духів». А коли він відмовлявся, ми починали його провокувати: «Прошу отця-професора, то хіба неправда, що духи можуть з'являтися». Тут він уже не витримував, і ми слухали з запертим віддихом дивовижні історії. <...> Був добрим до учнів і вмів дійти до їхніх душ, за що користувався довір'ям та пошаною. Запам'ятався такий анекдотичний випадок. Коли ми вивчали минулий час латинських дієслів четвертої відміни (*audiebam, ...*), на клас напали смішки. Гострі зауваження вчителя тільки ще гірше розсмішили учнів, і він, почервонівши, вибіг з класу. Наступну годину приходить о. Г. Костельник, спираючись, як завжди, на свою грубу палицю. «А ну, виходьте з класу!» – звертається до дівчат, а тоді до нас: «Ви, батяри! Як ви могли так згрішити старого професора? Коли ще раз таке повториться, то я вам покажу!» – і замахав над нашими головами своєю палицею» [22, с. 304–306].

Аналізуючи мемуарні джерела учнів катехита, прослідковується єдина спільна риса – у всіх вони згадують містичну сторону світогляду о. Г. Костельника. Що виглядає доволі дивно, адже як із релігійно-духовного, так і з наукового погляду такі всякого роду паранормальні явища виглядають абсурдно, проте вчений ревно в них вірив та навіть спробував цілком науково досліджувати. Тут можемо згадати і вивчення відомої львівської стигматички А. Волошин [5]. Я. Дашкевич вбачав коріння такого спіритуалізму вченого у впливі його малої Батьківщини: «Здвоється, ще з бачванського села він виніс своєрідний примітивний містицизм, який поглибився в ньому в наслідок пізніших – цілком не канонічних – студій, а також певних рис характеру, що доводили його до стадії крайнього нервового напруження і вигорання, непохитної віри в раціоналістично необгрунтовані нібито надприродні явища» [3, с. 292–293].

Проте, на нашу думку, витоки містичного світогляду о. Г. Костельника також можемо шукати і у впливі його хорватського наставника Ф. Марковича, філософія якого також часто має містичний та спіритуальний вектор [23, с. 181–185]. Так чи інакше, враховуючи те, що про цю сторону Костельника ми дізнаємось із великої кількості джерел, виходить, що це стало певною легендою або байкою серед студентства. Юнаки розуміли, що, якщо лекція стає нецікавою, вони завжди можуть перевести бесіду в русло духів, стигматичок та всіляких чудес, а нетерплячий, полемічний та запальний катехит радо розповість та спробує науково пояснити всілякі паранормальні дива.

Для підтримання об'єктивності дослідження також хочемо навести і мемуарні джерела критичного характеру. Свої спогади про педагога-Костельника також залишив і Я. Дашкевич. Історик дає доволі критичну характеристику педагогічним здібностям та майстерності о. Гавриїла, а також детально описує його особистісні якості, світогляд: «Г. Костельник вчив мене релігії у VI класі Академічної гімназії у Львові у 1941–1942 шкільному році. <...> Нам, гімназістам і гімназісткам, було тоді по 14–15 років, але війна – йшов її третій рік – зробила нас старшими. Отець Костельник приходив до класу завжди напружений, заглиблений у свої думки. Посмішка, радість або доброта ніколи не відбивалися на його суворому обличчі. На стіл, за яким сидів, він дивився як на церковний амвон і ораторським мистецтвом сипав на нас моральні науки. Та ми знали, хто такий Костельник. Львівська громадськість пов'язувала його зі стигматичкою Настею Волошин, зі справами про «духів», з лікуванням у психіатричній лікарні. <...> Костельник не користувався особливим авторитетом серед нас. Коли його повчань було надто багато, ми просили розповісти про стигматиків і стигматичок, про духів. І він дуже радо переходив на такі теми, наївно не підозрюючи, що його провокують, щоб припинити нудне моралізаторство. Це були, мабуть, єдині хвилини на лекціях, коли його обличчя прояснювалося і світліло. У 1942 р. катехитування Г. Костельника в Академічній гімназії закінчилося. Ніколи він не був критичним до самого себе. На його місце прийшов спокійний, лагідний і виrozumілий отець Хомин, який довів нас до матури 1944 р.» [3, с. 290–291].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи, можемо говорити, що здобуваючи освіту як в Європі, так і у Львові, о. Г. Костельник перебував під впливом кількох

науково-педагогічних шкіл: у Хорватії це був Ф. Маркович і школа Гербарта, а на студіях у Львові – філософія К. Твардовського та Львівсько-Варшавської школи. Обіймаючи посади як у вищих навчальних закладах, так і в гімназіях Львова, Костельник як педагог виробив специфічну методологію з широким залученням усних педагогічних методів, зокрема наукової бесіди, «мозкового штурму» з залученням прийому «теза-антитеза», індивідуальним підходом до кожного учня тощо. Тим не менш науковий світогляд вченого-філософа характеризувався крайніми полярностями, які суперечать одна одній, як, наприклад, містицизм та теоретична фізика чи спиритуалізм і теологія. Також в процесі дослідження, базуючись на джерелах особового походження, вдалось реконструювати психологічний портрет філософа: його холеричний, запальний темперамент, полемічність, комунікабельність (вміння знайти індивідуальний підхід до кожного учня), надмірну впевненість у собі тощо. Вважаємо такі дослідження, які знаходяться на перетині мемуаристики, просопографії, педагогіки, локальної історії та історії ідей, доволі актуальними та перспективними, адже вони дають змогу всебічно дослідити об'єкт, значно розширюють методологічний арсенал шукача та «олюднюють» класичну біографістику.

Література:

1. Веденеев Д., Лисенко О. «Самый образованный священник Западной Украины...» Радянські спецслужби Й. О. Гавриїл Костельник у 1939–1948 роках. *Сторінки воєнної історії України*. 2016. Вип. 18. С. 120–165.
2. Гончаренко О. Про поняття світогляд у Львівсько-Варшавській школі (українська гілка). *Філософія освіти*. 2018. № 1. С. 166–179.
3. Дашкевич Я. Гавриїл Костельник – постать складна чи ускладнена? *Гавриїл Костельник на тлі доби: пошук істини*. Збірник наук. пр. Львів-Ужгород, 2007. С. 289–295.
4. Костельник Г. Логіка. (Рукопис). 1945. 390 с.
5. Костельник Г. Настя Волошин, дівчина зі стигмами. Львів, 1936. 139 с.
6. Костельник Г. Теорія Айнштайна. Її виложення й оцінення Богословія. 1923. № 1. С. 42–46; № 2. С. 114–143.
7. Костельник Гавриїл. Генеза жіночого й мужеського полу. Накладом автора, 1932. 30 с.
8. Костельник Гавриїл. Зародкова душа. Генеза людської дуги та її природа на підставі біологічних фактів. Львів, Накл. авт., 1931. 48 с.
9. Костельник І. Мій батько завжди був «восточником». *Вірую*. 1995. № 4. С. 4.
10. Коць-Григорчук Л. Наш учитель. *Гавриїл Костельник на тлі доби: пошук істини* : збірник наук. пр. Львів – Ужгород, 2007. С. 216–234.
11. Крип'якевич Р.М. Він залишився у моїй пам'яті яскравою постаттю. *Гавриїл Костельник на тлі доби: пошук істини* : збірник наукових праць. Львів – Ужгород : Гражда, 2007. С. 295–299.
12. Мадей Н. Концепція української греко-католицької церкви Г. Костельника в контексті історії уніатських церков : дис. ... канд. іст. наук : 09.00.11. Львів, 2001. 187 с.
13. Мірчук І. Ідеологічні пошуки Гавриїла Костельника у контексті української національної ідентичності. *Людинознавчі студії. Серія: Філософія*. 2015. Вип. 32. С. 170–181.
14. Мірчук, І. Протопресвітер Гавриїл Костельник – вчений, філософ, громадянин. 2002. Вип. (49). С. 256–262.
15. Петрук Я., Петрук О. *Гавриїл Костельник в оцінках його сучасників. Гавриїл Костельник на тлі доби: пошук істини* : збірник наук. пр. Львів – Ужгород, 2007. С. 266–279.
16. Петрук Я. Етичні погляди у філософській системі Гавриїла Костельника. *II Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філософія»*. 2014. Вип. 16. С. 79–89.
17. Петрук Я. Походження та становище людини в поглядах Гавриїла Костельника. *Гілея: науковий вісник*. 2015. Вип. 98. С. 180–185.
18. Рамач Я. Писма Гавриїла Костельника Митрополитови Андриїови Шептицькому. *Шветлосц*. 2001. Ч. 2. С. 173–200.
19. Сліпий Й. Спомини. Йосиф Сліпий / за ред. о. Івана Дацька та Марії Горячої. Укр. катол. ун-т, Ін-т св. Климента Папи, Ін-т екумен. студій. Львів, Рим. 2014. 607 с.
20. Тамаш Ю. Гавриїл Костельник: медзи доктрину и природу. Нови Сад, Руске слово. 1986. 356 с.
21. Чікарькова М.Ю. Особистість і духовна позиція о. Г. Костельника в історико-культурологічному ракурсі. *Русин*. 2018. Т. 53. Вип. 3. С. 328–347.
22. Ярема С. Окрушини моїх спогадів. *Гавриїл Костельник на тлі доби: пошук істини* : збірник наук. пр. Львів – Ужгород, 2007. С. 304–306.
23. Bazala, Albert (1974), *Filozofijski portret Franje Markovića*, Zagreb: Institut za filozofiju Sveučilišta u Zagrebu 346 p.